

CURT WITTLIN

Francesc Eiximenis i el secret nacional
de les *Ordinacions de la Cort* del rei
Pere el Cerimoniós

RESUM

Aquest text ofereix un altre exemple de com Eiximenis va codificar la seva crítica vers la reialesa. El 1344, a Barcelona, Pere III promulgà les seves *Ordinacions de la Cort* com si les hagués escrit ell mateix. Es va guardar en secret que en realitat eren una traducció de les *Leges palatinae* que Pere havia pres del seu cunyat derrotat, Jaume III, el darrer rei de Mallorca. Eiximenis inventa una història sobre una «*Ordinació* per a camarlencs», escrita en caldeu per a Ermel, rei de Lusa, pel seu camarlenc Eliel, qui després la portà a Roma on fou traduïda per a l'emperador Arcadi.

ABSTRACT

This paper offers yet another example of how Eiximenis encoded his criticisms of royalty. In 1344, in Barcelona, Peter III enacted his *Ordinacions de la Cort* as if he had written them himself. It was kept a secret that they were a translation of the *Leges palatinae* Peter had taken from his vanquished brother-in-law, James III, the last king of Mallorca. Eiximenis invents a story about an “*Ordinació* for chamberlains”, written in Caldaic for Ermel, King of Lusa, by his chamberlain Eliel, who then carried it to Rome, were it was translated for Emperor Arcadius.

CURT WITTLIN

Francesc Eiximenis i el secret nacional de les *Ordinacions de la Cort* del rei Pere el Cerimoniós*

I. L'AMBICIÓ DEL REI PERE D'ÉSSER RECORDAT COM A LEGISLADOR CREATIU

El mes de juny de l'any 1343, el rei Pere III va envair Mallorca per reincorporar el regne del seu cunyat Jaume III, 'el Dissortat', a la Corona d'Aragó. Entrant en el castell de l'Almudaina, el rei hi va trobar una compilació llatina de normes i directius per als oficials de la cort mallorquina, les *Leges palatinae*.¹ Encarregà el seu camarlenc de portar aquest còdex, amb set altres llibres, a Barcelona. El dia 9 de juliol, a penes arribat allà ell mateix, li va enviar l'ordre de lliurar tots aquests volums al tresorer reial.²

* Aquest treball forma un díptic amb el meu estudi «La sisena part del *Dotzè* de Francesc Eiximenis com a complement ètic a les *Ordinacions de la cort* del rei Pere el Cerimoniós», *BRABLB*, 50, 2005-2006, p. 231-247.

1. Jaume 'el Dissortat' havia fugit a França, emportant-se un exemplar de luxe de les *Leges*. Fou publicat l'any 1701 pel pare PAPEBROCH en les *Acta sanctorum* (sic!) del mes de juny. Nova transcripció, amb facsímil i traducció castellana, per Lorenzo Pérez Martínez, Palma de Mallorca, 1991. La versió catalana fou transcrita per Pròsper de Bofarull a *CDIACA*, 5, Barcelona 1850. Una nova edició s'anuncia per a l'any 2009 dins els *Textos historiogràfics*, coeditats per la Universitat de València i l'Acadèmia Valenciana de la Llengua. Serà a cura de Francesc M. GIMENO, autor ja de *Escribir, leer y reinar. La experiencia gráfico-textual de Pedro IV el Cerimonioso*, Madrid 2006. La reescriptura llatina del pròleg de les *Leges* fou publicada per Karl SCHWARZ, *Aragonische Hofordnungen im 13. und 14. Jahrhundert*, tesi doctoral de Berlín, 1913, p. 123s.

2. «Mandamus vobis quatenus illos septem libros nostros, quos penes vos tenetis, quique fuerunt incliti Jacobi de Majoricis..., traditis et deliberetis pro parte nostrae curiae (recuperando)

Ja feia temps que el rei 'Cerimoniós' volia regular la feina diària de tot el personal de la seva cort, unes quatre-centes persones. El manual trobat a Mallorca era exactament el que li feia falta, però el seu orgull no li permetia limitar-se simplement a anunciar que, "d'aquest dia avant", la seva cort es regirà per les *Leges* del seu cunyat.³ El seu desig d'ésser reconegut i recordat com a gran legislador l'observem també en la carta en la qual demanà al seu protonotari Mateu Adrià que «fes tresladar en nostre llenguatge [les *Partidas* del rei Alfons X de Castella] per tal que... féssem ordenar semblants leys, les quals pròpiament poguessen ésser dites nostres».⁴

Potser sí que el rei Pere volia usar les *Leges* tan sols com a patró per estructurar les seves pròpies ordinacions, originals. Per a aquesta mena d'ús no necessitava més que una versió catalana 'superficial' de les *Leges*, feta ràpidament per oficials de la cancelleria. Però el resultat fou «inintel·ligible», d'«absurd estil», d'«estilo rudo y sin belleza, inexplicable», com el va descriure Jordi Rubió i Balaguer.⁵

El que estranya, encara més que l'estil execrable de la traducció de les *Leges*, és una reescriptura llatina del seu pròleg, feta per un llatísta anònim que es limitava a substituir dotzenes de mots llatins amb sinònims llatins.⁶ Així va canviar "*diligentia*" per "*solicitudo*", "*negotia agere*" per "*res gerere*", "*levi credendum non est*" per "*nec facile putandum est*", etc. Aquests canvis no s'han

dilecto consiliario et thesaurario nostro», citat per Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Documents per a la història de la cultura catalana migeval*, I, Barcelona 1908, p. 127 (facsimil del 2000). Sorpren que tan sols s'hi parla de set llibres. Sembla que quant al vuitè, les *Leges*, el camarlenc ja havia rebut instruccions orals i secretes.

3. Compareu com Pere, l'any 1359, volia fer desaparèixer el record de Jaume de Mallorca del monestir de Poblet, ordenant als monjos d'eliminar dels manuscrits que aquest els havia obsequiat tota referència al donador, abans de barrejar-los en la biblioteca amb els volums que enviava ell. Vegeu Jocelyn N. HILLGARTH, «Los libros y la cultura de Jaime III de Mallorca», *Actes del tretzè congrés d'història de la Corona d'Aragó*, 2, Palma 1990, p. 75-81.

4. Citat a RUBIÓ I LLUCH, *Documents*, I, p. 208. Tan sols ha estat conservada una part de la segona *Partida*, editada per Pere BOHIGAS a *Tractats de cavalleria, ENC*, 57, Barcelona 1947, p. 97-154. Cent anys després de la mort del rei Pere, l'arxiver de Joan II, l'humanista Miquel Carbonell, no reconeixent el rei Alfons X com a autor del text, i repetint la vella creença 'oficial', va inscriure al primer foli del fragment preservat: «la qual obra ha compost aquell gloriós rey En Pere Terç, qui compongué les sanctes (sic!) *Ordinacions* de la sua casa de Aragó» (citat a BOHIGAS, p. 154).

5. Jordi RUBIÓ I BALAGUER, «Sobre els orígens de l'humanisme», reimprès a *Obres* 7, Barcelona 1990, p. 29-44, i *Vida espanyola en la època gòtica*, reimprès a *Obres* 4, 1988, p. 143.

fet ni per amillarar l'estil del text original, ni per servir d'etapa intermèdia cap a la versió catalana, com podem veure si estudiem el final del pròleg en les tres versions (reproduïdes a l'Apèndix). Tot ens fa creure que hi va haver un moment que el rei Pere pensava que si feia canviar alguns centenars de mots en les *Leges*, seria difícil descobrir que la seva col·lecció de lleis administratives no era res més que les *Leges* mallorquines. Però quan degué veure una mostra de la reescriptura llatina del pròleg, intel·ligible, va ordenar traduir-ho tot.

Aquesta traducció és atribuïda per molts historiadors a Mateu Adrià, el mencionat protonotari. Com estan convençuts que aquest havia traduït les *Partidas*, consideren plausible que havia traduït també les *Leges*. Però l'ordre enviada a Adrià, citada anteriorment, li manà que «fes tresladar» les lleis del rei Alfons. Si comparem els originals de les *Partidas* i de les *Leges* amb les respectives versions catalanes, veiem que han de ser el treball de dos traductors, l'un procedint molt més 'mot a mot' que l'altre. A més, la rapidesa amb la qual es va enllestir la versió de les *Ordinacions*, acabada prou aviat per poder ser discutida i ratificada pel Consell reial abans de ser promulgada pel rei Pere ja en novembre del 1344, ens fa pensar que hi havia treballat, simultàniament, tot un equip d'oficials de la cancelleria, tots seguint el mateix mètode del 'mot a mot'.

Com que les *Ordinacions* tan sols tracten dels administradors civils, faltava encara en el Regne un manual paral·lel per a la jerarquia militar, més detallat que la versió de la segona *Partida* alfonsina. És possible que per elaborar-lo Pere comptés amb l'ajuda de l'Eiximenis. Crec que la carta del 17 de maig del 1381, on Pere mana al menoret que «no partescats [del convent de Barcelona]... tro a tant que... la obrada que havets començada... sia perfeta e acabada»,⁷ mostra que estava esperant el volum de l'enciclopèdia intitolada *Del Cristià*,⁸ en el qual el frare polígraf havia de tractar de l'organització de

6. Sembla ser una aplicació de l'exercici descrit per Quintilià en la *Institutio oratoria*, I,9,2-3: (un text) «*mutatis verbis interpretari*».

7. Ordre repetida en una carta al pare guardià del convent, editada per Andrés IVARS, *El escritor Fr. Francisco Eximénez en Valencia (1383-1408)*, reed. Benissa 1989, p. 53. També en RUBIÓ I LLUCH, *Documentos*, I, p. 292.

8. Estic convençut que escrivint *crestià* perpetuem un error dels copistes medievals. Al cap. 136 del *Primer*, Eiximenis explica que el nom *Crist* deriva del grec *crisis*, afegint al cap. 137 que «Crist...

l'exèrcit. Tot i l'ordre reial, l'any 1383 fra Francesc fou traslladat al convent de València. Fou allà que va acabar el *Terç*. A continuació, saltant sobre els volums quatre a onze del *Cristià*, es posà a compilar el *Dotzè*, l'extens segon tractat del qual, els capítols 213 a 337, parla *De cavalleria*.⁹ En setembre del 1386, el rei Pere va passar per València, precisament quan Eiximenis estava acabant la primera meitat del *Dotzè* –la qual dedicarà, sorprenentment, no al rei, sinó a Alfons, comte de Dènia.¹⁰ Mentre era a la ciutat del Túria, el rei promulgà un edicte sobre els deures del conestable que és gairebé idèntic al cap. 283 del *Dotzè*. Crec que Pere havia aprofitat un treball preliminar del frare franciscà.¹¹

2. EIXIMENIS DIVULGA EL SECRET DE L'AUTORIA DE LES "ORDINACIONS", USANT, PERÒ, NOMS I DATES CANVIATS

Eiximenis coneixia bé les *Ordinacions* del rei Pere. Al cap. 202 del *Dotzè*, a l'inici de la part que tracta *De cavalleria*, presenta una idea que surt a l'inici del pròleg de les *Leges* (transcrit ací a l'Apèndix): «que cascun se entrametés

comunament se scriu ab tres lletres, ço és, xps, car la til·la no és letra mas és senyal a suplecció». Ell mateix probablement escrivia també mots com *cristià*, *cristianisme*, etc., amb les dites lletres gregues, una titlla sobre la 'rho', i la resta del mot en lletres llatines. Molts copistes veien en la titlla l'abreviació tradicional del boldró 're'.

9. La primera meitat del *Dotzè* s'ha publicat (o es publicarà) com a volums I.1 (cap. 1-212) i I.2 de les *Obres de Francesc Eiximenis*, Universitat i Diputació de Girona, 2005 i 2009 (?), a cura de Xavier RENO i dels seus col·laboradors. La segona meitat del *Dotzè*, amb els cap. 467-907, ha estat editada per un equip dirigit per Curt WITTLIN, en els volums 3 i 4 de la mateixa sèrie, dels anys 1986-1987.

10. Els pagaments del comte a la gent implicada en la producció del manuscrit i en el seu transport a Dènia comencen en setembre 1386; vegeu Derek CARR i Pedro CÁTEDRA, «Francesc Eiximenis y don Alfonso de Aragón», *La Corónica*, II, 1983, p. 294-299. En la carta que Eiximenis va enviar a l'infant Martí el 1392 distingeix els dos "llibres" del *Dotzè* usant tres títols descriptius, dos per la primera meitat: «Us soplích que fasatz treladar lo libra que he ordonat *De Cavaleria e Bon Regiment de la cosa pública*... / He proposat de acabar-vos lo libra... on sia posat *Lo Regiment reyal*» (ed. RUBIÓ i LLUCH, *Documents*, 2, p. 399-403). Sobta que Eiximenis hi parli encara d'*acabar* el *Dotzè*. Fa l'efecte que s'estava buscant un mecenes per a la segona meitat del *Dotzè* que no fos el comte Alfons o el rei Joan I.

11. Vegeu Jill WEBSTER, «Francesc Eiximenis on Royal Officials», *Medieval Studies*, 31, 1969, p. 239-249, amb extrets de l'edicte. Webster creu que Eiximenis va copiar de Pere.

solament de son offici e d'açò en què era pràtiche usat, e no d'altra cosa», però afirma que està citant una carta de Zoillus al rei Lodegat de Ligúria.¹² Cap a la fi del 1386, Eiximenis va començar a escriure la segona meitat del *Dotzè*, dedicant-hi els cap. 676 a 773 als oficials reials. Com vaig demostrar en la meua contribució al volum anterior d'aquest Butlletí, es fa evident en aquell tractat el desig del frare de complementar les àrides *Ordinacions* burocràtiques del Cerimoniós amb observacions de caire ètic i moral. El franciscà pensava que en un reglament sobre activitats professionals s'han de tenir en compte aspectes psicològics de la interacció entre les persones, i preveure els efectes de febleses humanes, com ambicions, ufanía, avidesa, etc.

Per exemple, les *Ordinacions* prescriuen que el camarlenc no deu mai deixar el rei sense protecció; fins i tot l'ha d'acompanyar a l'excusat: «deu en los secrets de natura entorn estar» (ed. Bofarull, p. 63). Eiximenis, al cap. 738 del *Dotzè*, intitulat «*Qui deu ésser camarlench del príncep*», repeteix el mot «secret» sis vegades. Primer amb el sentit que té en les *Ordinacions*, però admetent també la interpretació 'cambra matrimonial': «li és ajustat en los lochs pus secrets». Després donant-li matisos morals i psicològics: «e sap sos personals defalliments e misèries e malalties secretes». El nostre frare estava prou familiaritzat amb la vida a la cort per saber que un camarlenc intel·ligent pot «profitar per la mà del rey a la cosa pública» atés que «té lo rey en son puny... pot fer ço que's vol d'ell».

Les *Leges* no prescriuen qui selecciona el camarlenc. Els reis, òbviament, consideraven això una de les seves tantes prerrogatives. Però Eiximenis informa el seu públic que «Justinus, emperador» havia presentat tota una sèrie

12. El desconegut autor-compilador de les *Leges palatinae* probablement s'havia inspirat en el *De regimine principum* del frare agustí Egidí de Roma, on llegim: «Sunt omnino officia particulanda et distingenda et non sunt plura committenda eidem» (ed. Roma 1607, cap. II.3.16). «Zoillus» podria ser sant Zoilus, martiritzat a Còrdova l'any 340 sota Dioclecià, emperador al·ludit per Eiximenis en un passatge citat més avall. Quant al rei fictici «Lodegat de Ligúria» cal recordar que al *Dotzè* cap. 410 surt un «Lodegar, rey de França», suposadament destituït pels seus súbdits, i al cap. 670 «Lodobor de Galilea», que sembla ben bé ser «la de Bar, de Gàl·lia», ço és, la muller francesa de Joan I, Violant de Bar. (Vegeu els meus treballs «Eiximenis i la destitució dels reis Pirro, Trocus de Pèrsia, Torpeius, Salopi i Lleó: crítiques encobertes del rei Pere en el *Dotzè*», *Actes del novè col·loqui NACS*, Montserrat 2001, p. 509-527, i «¿És veritat que Francesc Eiximenis "inventava autors, títols de llibres, i noms de reis i d'altres persones" i que patia d'una "ingenuïtat i credulitat sense límits"?», *Actes del tretzè col·loqui internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, 3, Montserrat 2007, p. 35-55.)

d'arguments, recollits per un tal «Johanes Forlivius»,¹³ per justificar que oficials amb tants poders haurien de ser nomenats no pel rei, sinó per «tot son principat e senyoria» (ço és, per les Corts). Encara que aquells arguments prodemocràtics fossin realment citacions, divulgar-los fou un acte d'oposició als costums del rei Pere.

Ara, la citació que Eiximenis introdueix en els dos capítols següents, 739 i 740, segurament és una invenció del nostre frare, introduïda amb una finalitat ben precisa:

Dix Juvenal, gran poeta, consellant a Lirancus, rey de Crastòvia,¹⁴ segons la 'Història Oriental', que aytal oficial [el camarlench], qui en lur lengua s'apella 'lirat', si pot fer ab lo príncep que regex¹⁵ que parle poch davant molts, e sia larch e sens tota avarícia, que gran part de sos mals ha cuberts.

Continuant amb «e compta aquí...», Eiximenis deixa ambigu si segueix basant-se en Juvenal o en aquella 'Història Oriental'. Però no diu res més sobre Lirancus de Crastòvia i introdueix nous actors per a la resta del capítol. Ens conta que «Ermel, rey de Lusa, [tenia un] lirar, ço és camarlench, apellat Elliell».¹⁶ Aquest Eliell, segons la «dita istòria», havia compost «un 'Tractat de consellar als prínceps', amb una secció sobre l'«Art de fer bé son offici a profit de la comunitat e del senyor». Eiximenis resumeix cinc dels punts principals explicats per Eliel, però no fan més que repetir idees ben 'eiximenianes' exposades ja abans en el *Dotzè*. El capítol 740 acaba amb un paràgraf que sorprèn per la gran atenció a detalls:

13. Més noms inventats. Al cap. 615 del *Dotzè* Eiximenis diu citar «Justino», un «dels grans emperadós chrestians». Tant Justí com Justinià eren noms d'emperadors bizantins, no romans (vegeu, més endavant, quant a «Archadi»). Quant a «Forlivius», els sis pals transcrits ací «iviu» podrien llegir-se també «iniu, inui, imu, umi» etc., però res d'això ajuda a entreveure la intenció del frare en la creació d'aquest nom.

14. Potser cal entendre "consellant al *liratus* del rey de Crastònia", considerant *liratus* una llatinització del mot 'caldeu' *lirat*, i observar que 'Crastònia' conté set de les nou lletres de 'Catalònia'. No sé què dir sobre el mot inventat "lirat", excepte recordar que en el cap. 507 del *Dotzè* surt un «lipot», mot interpretat per Eusebi AYENSA com a catalanització del grec "lo hipotès", 'cavaller' (veg. «*Lipot*: un préstec grec en l'obra de Francesc Eiximenis», *BRABLB*, 47, 1999-2000, p. 377-382).

15. Noteu que el subjecte de «regex» pot ser tant el príncep, com el camarlench, el qual, segons ha dit Eiximenis en un passatge citat abans, «té el rey en son puny». L'ambigüitat sembla intencionada.

16. Noteu que Elliell s'escriu després «Eliell» i «Eliel», variants que semblen voler suggerir que el nom no és fix, que pot canviar, que es *deu* canviar.

Aquesta '*Ordinació e Informació de Camarlench*' féu transportar Archadi, emperador de Roma, de caldeu en latí, en son temps, e la s feya legir davant sovín, car gran plaer hi trobava. E amà molt lo dit Eliel, qui morí missatger del dit rey, aquí en Roma, regnant lo dit emperador, ço és en l'any de nostre Senyor CCCLXXXVII; e fo soterrat en les turmes diocesianes, ab gran solemnitat, segons posa la dita història.

Alguns lectors hauran començat a sentir-se incòmodes ja a la primera menció d'aquella 'Història Oriental' la qual, suposadament, afirma que el poeta Juvenal havia aconsellat al 'lirat' del rei de Crastòvia que ensenyés a aquest les virtuts medievals de *tardiloquium* i de generositat. Continuant, Eiximenis repeteix nou vegades «e diu», ço és, aquella 'Història Oriental', però a cada nova al·lusió hi haurà algun lector més que ja no el creurà. Quan llegiran en el darrer apartat del capítol, citat abans, allò de «Archadi, emperador de Roma», el ressò de 'oriental' farà recordar als més doctes que Arcadi era emperador de l'Imperi Oriental, residint a Constantinoble, no a Roma.¹⁷ I l'any 387 tenia tan sols deu anys. ¿Podem realment assumir que Eiximenis, i almenys alguns dels seus oients i lectors, sabien tot això, i que l'autor, doncs, haurà pogut introduir els contrasentits del lloc i de la data de la mort com a senyal als entesos que el passatge conté un secret? Però, ¿cal canviar la data, o el nom de l'home mort? L'un i l'altre! L'home que s'havia mort —l'any MCCCLXXXVII, 1387— era el rei Pere el Cerimoniós. Fou enterrat a Poblet, en el monestir que ell havia transformat en panteó de la seva dinastia. És ben probable que aquest projecte ufanós del 'nou Dioclecità' hagués estat criticat en cercles monàstics. Quant a «turmes», crec que és un error fet a propòsit per fer somriure els coneixedors. Eiximenis potser havia observat que molts contemporanis seus desconeixien el neologisme 'termes' i el pronuncien 'turmes', per influència del mot 'tumbes'.

El lector comença ara a entendre la història d'aquell llibre 'oriental' per a camarlencs anomenat «*Ordinació*», transportat pel mateix autor a l'occident,

17. Un error semblant usat per arreure l'atenció del lector es troba al cap. 297 del *Dotzè*, on Eiximenis anomena el rei grec Pirros (el de les victòries 'pírriques' contra Roma) «Pirro de Roma». L'autor, que cap lector considerarà tan ignorant, pot fer aquest error per indicar que s'està referint a una altra persona: el rei Pere, de nom parònim. (Vegeu el meu estudi «El rei Piro de Roma en el *Dotzè del Cristià* de Francesc Eiximenis. Crítica encoberta de la política sarda del rei Pere de Catalunya», *Anuario de Estudios Medievales*, 25, 1955, p. 647-657.)

on va agradar tant a un monarca que se'l va fer «transportar»¹⁸ en la seva llengua, i recitar davant ell sovint. Són fets històrics que el rei Pere havia trobat les *Leges palatinae* durant la seva expedició a Mallorca, a l'est, que les va fer “traslladar” a Barcelona, i que en llegia sovint la versió catalana, anotant-la amb la seva pròpia mà. El rei Ermel de Lusa, doncs, seria Jaume de Mallorca, i el camarlenc Eliel, l'autor de les *Leges* i el seu portador a l'oest. Però, ¿com explicar els seus noms estranys? Ermel de Lusa no em provoca cap associació.¹⁹ Potser és un anagrama, però, de quin nom?²⁰ Quant a *li-rat*, nom «caldeu» per ‘camarlenc’, crec que Eiximenis es burla una mica de l'afany del rei Cerimoniós d'introduir títols nous per als seus oficials, canvis descrits al cap. 236 del *Dotzè* (observeu l'al·lusió als ‘caldeus’):

Lo mestre de la cavalleria, qui així mateix s'appella 'conestable'.... era així appellat per los grecs e per los romans, mas per los caldeus o persans era dit 'príncep de la cavalleria', per los francesos és appellat 'senescal' o 'prevost, per los spanyols és dit 'conestable'. E ab aquest nom se acorden més los del regne d'Aragó, segons lurs statuts e costumes.²¹

18. *Transportar* pot prendre tots els sentits de llatí *transferre* (cf. *traslladar*, derivat del participi *translatum*), però del sentit ‘traduir’ no es coneixen exemples anteriors a Metge. Eiximenis està jugant amb la polisèmia del verb.

19. Segons un document publicat per Jill WEBSTER («Nuevas aportaciones a los estudios examenianos: Francesc Eiximenis, su familia y su vida», *Archivo Ibero Americano*, 39, 1979, p. 429-438), Eiximenis vivia l'any 1367 a Mallorca. És probable que allà li fos mostrat el famós document del 1256 on s'allisten tots els privilegis de la illa. Està firmat per Bernat de Luza, secretari de Jaume I, el Conqueridor. (Vegeu Albert LECOY DE LA MARCHE, *Les relations politiques de la France avec le Royaume de Majorque*, I, París 1892, p. 422). En vista del que segueix més endavant, observeu la proximitat del nom Lusa amb el nom Luna.

20. Per a mostres d'anagrames creats per Eiximenis (e.g. *Dotzè*, cap. 428, *Tarim* per referir-se a l'infant Martí) i d'altres tècniques d'enxifrar (e.g. *Domas* per al·ludir al vicecanciller valencià Domènec Mascó, el qual firmava documents amb “Domas”), vegeu el meu estudi citat a la nota 12.

21. L'any 1361, Pere havia promulgat un edicte, interpolat després a les *Ordinacions*: «Novellament per lo senyor rey és estat ordenat que ls seus cambrers majors sien intitulsats 'camarlencs', e l' scrivà major, qui solia ésser intitulat 'notari e tinent los segells', sia intitulat 'prothonotari tinent los seus segells'» (ed. cit. SCHWARZ, p. 68; o BOFARULL, p. 114). El 1369, el Cerimoniós manà que el 'senescal' s'hagi d'anomenar 'conestable'. Recordem que el mencionat Alfons de Dénia era conestable del rei Joan I de Castella, el qual havia instituït aquest grau militar l'any 1382, després d'observar que «en todos los demás regnos... ay condestable» (citat per Martí de RIQUER, «El arte de la guerra en Eiximenis y el conde de Denia», *Actas del IV congreso de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval*, I, Granada 1993, p. 171-189). És probable que el rei Joan s'hagués inspirat en el rei Pere, el qual, l'any 1369, havia promogut el seu fill Martí a *magister equitum* o *senescal*, insistint, però, que el seu nou títol serà 'conestable'.

Eiximenis sabia d'on venien les *Ordinacions*; ¿creia saber també qui era l'autor de les *Leges palatinae*? És més probable que sabia qui havia estat l'encarregat de portar el volum llatí a Barcelona: el camarlenc del rei (veg. nota 2). *Eliel* és, doncs, la xifra del seu nom. Aquell camarlenc es deia Lope de Luna,²² amb les inicials L i L, lletra que, aïllada, es pronuncia "el" (no "ela"). Doncs: *Eliel*.

3. CONCLUSIÓ

És ben comprensible que Eiximenis no censurava obertament els poderosos del seu temps, limitant-se a crítiques generals –per exemple: 'Els reis no deurien hostatjar-se en convents'– o a xifrar el seu missatge usant diversos procediments.²³ Però, amb la mort del rei Pere havia desaparegut tot risc de divulgar el secret que hi havia darrere les seves *Ordinacions* (secret ignorat encara cent anys després per l'humanista Carbonell). Penso que el nostre franciscà hauria considerat de mal gust anunciar des de la trona: "Les *Ordinacions* no són del rei Pere; no hi fa més que plagiar les *Leges* del seu cunyat, Jaume de Mallorca!" Se li va acudir la idea d'usar l'anècdota per a entrenar els seus oients i lectors a descobrir passatges en les seves obres que encobreixen algun missatge secret i a desxifrar-los. Volia que el seu públic posés atenció en els menors detalls del que els contava, oralment o per escrit, que es fixés en anacronismes o d'altres errors intencionats; que doblés la seva atenció quan observés alguna irregularitat, fins i tot en les grafies (*Elliell*, *Eliell*, *Eliel*). En el seu extens *Preàmbul* als tretze volums planejats per al *Cristià*, Eiximenis anuncia que vol ser útil als simples lectors llecs i que usarà, doncs, un estil i forma de presentació fàcils. Però afegeix que sovint hi posarà «algunes poquetes subtilitats... per exercici d'alguns jóvens ciutadans».²⁴ Tothom creu que es refereix a subtilitats teològiques. Però em demano si no tenia en ment també

22. Vegeu Ferran SOLDEVILA, ed., *Les quatre grans Cròniques*, Índex, p. 1266: LUNA, Llop (Lope). Enllaçat amb la família reial, fou declarat primer comte de Luna l'any 1348 (veg. p. 1182, nota 3 al cap. III.21).

23. Sobretot anacronismes, combinats amb noms inventats. Un exemple al cap. 410 del *Dotzè*: «Ligurgus, rey de Tesàlia» fa pensar l'emperador «Neró de Roma» a reis indignes de governar i destituïts pels seus súbdits, com «Lodegar, rey de França», o «Grandeo, rey de Aràbia... el qual no volia venir al general consili», o «Menelao en Frigia... el qual no vol (sic!) llunyar de la cort alguns seus consellers». Vegeu el meu treball del 2007 citat nota 12.

24. Editat per Albert HAUF, *Francesc Eiximenis. Lo Cristià*, MOLC, 98, Barcelona 1983, p. 35-41.

d'altres menes d'agudeses, com anagrames, anacronismes, contradiccions internes, etc., astúcies usades per alertar el lector que hi ha algun secret amagat en la pàgina. Era un repte per a Eiximenis xifrar en les seves obres conviccions seves arriscades (per exemple, al cap. 428 del *Dotzè*, escrit cap a l'any 1390, que caldria destituir el rei i substituir-hi *Tarim*), per dir el que havia de dir i per recompensar amb un sentiment de reeiximent els seus oients o lectors que havien descobert alguns d'aquests secrets.

APÈNDIX

Tres versions del Pròleg de les «Ordinacions»

1. Original llatí de les *Leges palatinae*, compilació anònima feta per al rei Jaume de Mallorca. Seguim l'edició dels *Acta Sanctorum*, amb alguns canvis inspirats en l'edició de L. Pérez (veg. nota 1).

«In recta dispensatione regiminis hoc propensius sollicitudini praesidentis incumbit, ut ad res gerendas et officia gubernanda idoneos ministros instituat, quibus singulis singula officia divisim regenda committat; servatis tamen solerter, ut convenit, juxta officiorum exigentiam, gradu debito ac congruenti ordine ministrorum. Sic enim cunctorum officiorum decenter geretur administratio, si debitus inter ministros differentiae ordo servetur, quo videlicet minores potioribus pareant, majoresque minoribus directionem in devii zelo sinceræ dilectionis impendant.

»Porro non minus in officiorum distributione debet attendi, ne uni soli quantumlibet exercitatae personae plura simul committantur officia. Nec enim facile putandum est, unam personam pluribus officiis recte gerendis sufficere, cum vix possit aliquis unum dumtaxat diligenter explere. Quippe si unius gestionis affuerit, alterius se habet de necessitate subtrahere; sique in utrumque festinaverit, neutrum peragere sufficet ut deceret. Adhuc autem, cum singula ministeria sunt per singulos distributa, is quidem qui ad peragendum qualevis officium se specialiter deputatum fore perpenderit, curiosius illi insisteret, diligentius ingruet, reique commissæ periculum sibi esse magis formidabile recognoscet. Insuper etiam officiorum varietas, in diversas distributa personas, venustatem quamdam ac decorem in regimine

repraesentat. Pulchra enim admodum et placida est regiminis dispositio, cum varietates officiorum sunt in personas totidem distributae; ad instar humani corporis, in quo siquidem ex membrorum varietate ad diversa deputatorum officia, resultat elegans totius corporalis pulchritudo.

»Sic etiam exemplo Regis regum nostri Salvatoris instruimur; qui, secundum veridicam Apostoli sententiam, gratias prout vult diversas diversis distribuens, divisiones operationum divisionesque ministracionum esse disposuit. Ipse autem verus Rector et Dominus omnia solus in omnibus operatur. Ipsius igitur ducti exemplo, cuius omnis actio debet nostra esse instructio, in praesentiarum deccrevimus, singula domus et curiae nostrae officia separatim per se distinguere. Et quae unicuique pro debito sui incumbant officii —quidve quisque agere, regere seu administrare debeat— et quam, et in quibus personis, rebusque et casibus habeat potestatem — necnon et qualiter, quando, et quomodo singuli in suis debeant servire officiis— seriatim disponimus ordinare, ut sic promiscuis actibus rerum non conturbentur officia, quatenus suo quisque fruatur decenter officio. Nec passim vel indebite se immisceat alieno, utque etiam unusquisque minister officii in agendis reddatur instructor, ac per hoc ad peragenda illa quae suo incumbunt regimini diligentiolem solito curam gerat.

»At vero ultra morem praedecessorum nostrorum aliqua noviter superinducimus officia, ac insuper quibusdam antiquis officiis plures solitos personas adjunximus, et de dudum servatis observantiis aliquas innovavimus, adjiciendo eisdem vel detrahendo aliqua, vel supplendo et quandoque tollendo penitus vel mutando, prout rerum utilitas potior vel status nostri convenientia decentior faciendum postulat et requirit».

2. Reescriptura '*mutatis verbis*' feta per al rei Pere l'any 1343. Seguim l'edició de K. Schwarz, p. 142-144 (veg. nota 1).

«Ad rectam dispositionem regiminis non modicum interest diligentiae praesidentis, ut circa negotia peragenda et officia exercenda sufficientes officiales ordinet, quibus singulariter et distincte singula ad regendum committat officia; servatis tamen, prout decet et prout modus et proprietas officiorum exposcunt, gradu debito et decenti ordine officiorum ipsorum. Et sic dicta decenter et debite reguntur seu exercentur officia, et differentia

inter officiales ut convenit observatur, videlicet quod maioribus minores oboediant, et maiores minores in eo, in quo deficerent aut possent deficere, corrigant et emendent.

»Post haec vero in distributione singulorum officiorum praedictorum talis debet haberi respectus, videlicet quod uni personae, quantumcumque expertae sive aptae, plura officia simul minime committantur; eo quia de levi credendum non est, quod una persona plurimis officiis -potissime regiis-utiliter valeat deservire, cum vix uni tantum officio quamvis attente et diligens complere et satisfacere non valeat, ut deceret, inspectis officii regii onere et valore. Eo etiam quia vacando circa unius officii regimen ab alterius servitio vel regimine necessarie subtrahere se haberet. Et ita multis volendo servire officiis nulli ex ipsis satisfaceret, ut occurreret opportunum. Et insuper quia, cum singula officia singulis committantur, ille qui specialiter ad aliquid officium se prospicit deputatum, tanto magis circa illius regimen cum timore intendet, quanto ex omissione seu negligentia possent sibi pericula imminere. Et eo inquam, quia officiorum varietas et in diversis personis facta distributio nobilitatem et pulchritudinem in praesidentium regimine repraesentat, quam pulchra et placens dispositio regiminis reputatur, quando singula officia singulis distribuuntur personis ad instar humani corporis, in quo varietas membrorum ad diversa officia deputatorum resultat totius corporis pulchritudinem elegantem.

»Sic enim exemplo Regis regum Salvatoris nostri sumus instructi, qui secundum veram Apostoli sententiam diversas, sic sibi placet, gratias largiendo diversis distinctionibus operum et administrationum differentias esse disposuit, ipso tamen vero Rectore et Domino solo in omnibus operante. Ea, propter ipsius Salvatoris nostri docti exemplo, cuius omnis actio esse debet nostra instructio, neumatibus invocata, de praesenti ordinavimus singula officia domus et curiae nostrae separatim per se esse divisa, et quae debent cuicumque ex ipsis ex sui debito officii pertinere, et quae unusquisque, quibus dicta separata committentur officia, est factururus, et quam quisque ex dictis officialibus potestatem habebit, et in quibus personis et in quibus casibus, et quo modo et quando et qualiter unusquisque in suo officio ordinate debeat deservire, disposuimus et duximus ordinandum, quod ea quae ad unum ex dictis pertinent officiis cum hiis, quae ad aliud pertinere noscuntur, nullatenus valeant committi, et ob hoc dictorum officiorum

exercicia minime perturbentur, et unusquisque, ut committitur, suo libere uti valeat officio, et quod indifferenter aut indebite alterius officiis non se inmiscat in agendis. Et ad hoc etiam, ut quisque ex ministris dictorum officiorum potius instructus veniat at ea, quae per eum fuerint peragenda, et ut in faciendis per eum et ad suum officium pertinentibus plus diligenter se habeat quam haberet.

»Praeter vero morem illustrium dominorum regum praedecessorum nostrorum, prout nobis utilius honorifice et expedientius visum fuit, aliqua nova officia providimus ordinanda, et in aliquibus ex antiquis officiis plures personas, quam in eis esse consueverit, duximus adiungenda».

3. Traducció literal feta per al rei Pere l'hivern 1343/1344. Seguim la vella edició de P. Bofarull, que millorem tan sols amb puntuació i accents diacrítics (veg. nota 1).

«Molt se pertany a la diligència del President que a les coses faedores e als officis rigidors sufficients oficials aordon. Als quals oficials, singularment e departida, sengles officis a cascun coman a regir; servat emperò diligentment, segons que's pertany e segons que la manera dels officis ho requer, grau degut e conivent orde dels oficials. E axí coniventment seran aministrats e regits los officis si orde degut és servat de differència entre'ls oficials, ço és que'ls menors als mayors obeequen e que'ls mayors als menors en ço que falliran, o fallir porien, corrigen.

»Enaprés se deu haver esgart en la distribució de sengles officis que a una persona, quantquesia exercitada e apta, no sien ensemps comanats molts officis, per tal com no és leu de creure que una persona a molts officis ben regir pugua bastar, con envides negun no pugua a un tan solament ben complir, per tal cor quant al a un entendre de l'altre de necessitat se haurà de sostrer, e axí, volén en cascun entendre, negun no complirà segons que's pertanyerà. Encara, con sengles officis són per sengles oficials distribuïts, aquell qui specialment pensarà si ésser a qualquesia offici deputat pus curosament e pus diligent en aquell atindrà, e de la cosa a ell comanada lo perill a ell pertanyén pus temerosament regonexerà. E encara que varietat de officis en diverses persones distribuyda noblea alguna e bellea en lo regiment representa; cor bella e plaent és disposició de regiment quant les varietats dels officis són en

altretantes persones distribuydes, a semblança de cors human, en lo qual per varietat de membres a diverses officis deputats resulta elegant bellea de tot lo cors.

»Enaxí encara per eximpli del Rey dels reys, Salvador nostre, som instruïts, qui, segons la vera sentència de l'Apòstol, les gràcies diverses segons que Ell vol a diverses distribuén divisions d'obres e divisions d'aministracions ésser disposà; e Ell, emperò, ver Regidor e Senyor tot sols en tots obra. Emperamor d'açò, per eximpli d'Ell ensenyats, del qual tota acció deu ésser nostra instrucció, de present havem ordonat sengles officis de nostra casa e cort separadament per si divisir; e què pertanyerà a cascun a fer regir e ministrar, e quin poder haurà, e en quals persones e en quals coses e en quins casos –e encara en quinya manera e quant e con cascuns en sos officis ordonadament degen servir– havem disposat aordonar, per tal que axí que mesclant los fets de les coses lo un ab l'altre los officis no sien torbats, e cascun pusca coninentment usar de son offici, e que indiferentment o no deguda no's mescle en offici d'altre. E encara per ço que a les coses faedores que a son regiment pertanyen pus diligent cura haja que no havia.

»E oltra la usança de nostres predecessors alscons officis novellament havem ordenats, e a alscons antichs officis més persones que no era acostumat havem ajustades; e de les observacions çacentràs servades alscons n'avem innovades ajustants a aquelles, e detrahents alscons coses o suplents, e alscons vegades removents de tot o mudant, segons que la utilitat de les coses més val, o la conveniència pus decent de nostre estament faedor ho demana e requer».